

Безпрецедентний прецедент

Світова фінансова криза: останнє попередження

Олександр ШМОРГУН, політолог

ДЕЩО ПРО ВИНИКНЕННЯ ПІРАМІД

Каталізатором світової кризи, що розпочалася 1929 року, стала економічна криза в США. До причин американської «великої економічної депресії» традиційно відносять такі фактори, як чергова криза перевиробництва на тлі недостатньої купівельної спроможності більшості населення, зникнення вкрай сприятливої кон'юнктури, зумовленої надзвичайним збільшенням держзамовлень не тільки для ВПК країни, а й для її сільсько-

го господарства внаслідок Першої світової війни. Є і версія про збіг кризи 1929 року із закінченням п'ятдесятилітньої «великої хвилі» кондратьєвського циклу, що зумовило її особливу масштабність і катастрофічність.

Та, на мій погляд, головні причини полягають у неймовірному ускладненні поділу праці на етапі автоматизації промислового виробництва, через що кількість найменувань різноманітних товарів сягнула 30 млн (не рахуючи послуг), збільшенні числа широкомасштабних промислових проєктів із великим тер-

міном окупності, що викликало потребу акумулювання великих фінансових ресурсів, у тому числі в населення. Одночасно відбувається неухильне зростання світової економічної кооперації, позичковий капітал стає надцінним товаром, що на етапі монополістичного капіталізму дедалі більше експортується в інші країни. США швидко стають незаперечним лідером зовнішнього кредитування, збільшуючи з кінця Першої світової війни до 1929 року експортний потенціал позичкового капіталу більш як у п'ять разів. Усе це сприяє додатково-

му зростанню автономності фінансово-посередницької сфери в структурі економіки та стрімкому розвитку ринку цінних паперів. Тож традиційне зрощення банківського капіталу з промисловим поступово змінюється на користь домінування акціонерно-посередницької складової: промислово-фінансові групи перетворюються на фінансово-промислові конгломерати.

Так виник феномен грошового феетицизму під гаслом «гроші роблять гроші» (яке поступово стає девізом американської економіки), критикованого ще Марксом, а згодом одним із видатних представників американського інституціоналізму Торстеном Вебленом.

Уже на початку ХХ століття потужні бізнес-еліти, які захопили монополію в банківському секторі, все більше починають діяти як представники антинаціонального капіталу, вважаючи, що наці-

ональна економіка має функціонувати за принципом максимізації прибутку за будь-яку ціну, причому передусім – за рахунок спекуляцій на ринку цінних паперів. Кілька фінансово-олігархічних кланів спочатку фактично монополізують економіку США, а потім починають суттєво впливати і на політичну систему, лобіюючи інтереси в законодавчих органах, активно використовуючи мафію для розправ над супротивниками.

На жаль, усе це до болю нагадує те, що відбувається в Україні з моменту формального набуття нею незалежності, з тією лише різницею, що в Сполучених Штатах згадана ситуація спричинила виникнення на початку минулого століття потужної політичної опозиції. Результатом стало прийняття антитрестівського законодавства і діяльність президентів Теодора Рузвельта та Вудро Вільсона, які вели відчайдушну боротьбу з монополізацією не тільки економічної, а й політичної сфери суспільного життя. Втім, у кінцевому підсумку ця боротьба зазнала поразки. Більше того, саме Вудро Вільсон під час передвиборної кампанії 1913 року, перебуваючи у фінансовій скруті, підписав закон про створення Федеральної резервної системи на чолі з потужними фінансовими об'єднаннями Рокфеллера і Моргана, «тінювим урядом», який фактично легалізував контроль над економікою напівкримінального монопольного бізнесу.

У результаті, з 1924 по 1929 рік вартість акцій на Нью-Йоркській фондовій біржі зростає майже утричі – від 30 млрд дол. до 100 млрд. Причому, за дослідженнями фахівців, на 90% цей капітал був спекулятивним. Водночас лише 2% населення володіли понад 60% національного багатства, внаслідок чого загальна купівельна спроможність неухильно знижувалась. Отже, фактично було побудовано гігантську фінансову піраміду, подібну до тих, що виникали на початку становлення пострадянського простору на території колишнього СРСР. Крах цієї піраміди започаткував велику депресію, падіння виробництва і рівня життя, зіставне з явищами, що мали місце в Україні у 1990-ті роки та на початку ХХІ століття.

Попри відчайдушні зусилля видатних реформаторів, очолюваних Франкліном Рузвельтом, повністю подолати кризу

до початку Другої світової війни так і не вдалося. Її було остаточно подолано лише внаслідок похваллення економіки, зумовленого зростанням власних військових замовлень, збільшенням золотовалютних резервів за рахунок закупівель військового спорядження країнами антигітлерівської коаліції та чергового подвоєння за рахунок цього золотого запасу США (перше його подвоєння відбулося під час Першої світової).

ТОЧКА НЕПОВЕРНЕННЯ

Після Другої світової війни гіпертрофія акціонерного капіталу порівняно з капіталом промисловим не тільки не зменшилася, а набула воістину глобального характеру. Відбулось остаточно перетворення світової системи поділу праці на «фінансовий імперіалізм» (цей термін, що належить одному з видатних теоретиків німецької соціал-демократії Рудольфу Гільфердінгу, вперше був застосований ще на початку минулого століття), коли виник міф про те, що не просто гроші роблять гроші, а фінансовий капітал сам по собі здатен продукувати товари й послуги. Джордж Сорос цей варіант ліберального тоталітаризму називає ринковим фундаменталізмом, з яким, власне кажучи, і пов'язане негативне забарвлення поняття глобалізму.

За рахунок унікально сприятливої загальносвітової кон'юнктури Сполучені Штати стали фактично єдиним справжнім переможцем у Другій світовій війні, на тлі повоєнної розрухи нав'язавши долар як світову валюту й остаточно захопивши економічне лідерство.

У подальшому виникає феномен віртуалізації економіки, пов'язаний із появою «електронних грошей», зростанням ролі інформаційної та інтелектуальної складової в процесі ще більшого ускладнення системи поділу праці.

Нарешті, у повоєнний час величезного розмаху набуває банківська фінансова діяльність транснаціональних корпорацій, пов'язана зі збільшенням інвестицій капіталу, передусім – саме американськими приватними компаніями, в економіку слабозрозвинених країн або країн «третього світу», що ще більшою мірою пришвидшило процеси світового фінансового лихварства, призвело ➔

➔ до створення країн – хронічних боржників (борг слаборозвинених країн провідним країнам західного світу і США становив 2 трлн дол.). Віртуалізації сучасної світової економіки сприяли науково-технічний прогрес і поява четвертого сектору економіки – сектору інформаційних технологій, послуги якого характеризуються великим ступенем непередбачуваності, внаслідок чого реальна прибутковність сфери цих послуг значно поступається очікуванням, які фактично формуються спекулятивним капіталом тих же засобів масової інформації. (Достатньо сказати, що капіталізація фірм, пов'язаних із новою економікою, за останні роки у 200, а в деяких випадках і в 1000 разів перевищувала прибуток від їх діяльності. Ціна акцій цих підприємств могла зростати на 165% і більше.) Річ у тому, що ці технології, на відміну від продовольства, належать до особливого виду продукції – продукції так званого еластичного попиту, який споживач задовольняє в останню чергу. Крім того, особливістю інформаційного продукту є те, що він незначною мірою пов'язаний зі своїм матеріальним носієм, що дає можливість тиражувати інформацію, не сплачуючи за неї. Віртуалізація економіки четвертого сектору дає можливість збільшувати рівень махінацій у корпораціях, пов'язаних із цією сферою інформаційної економіки, як це й сталося у США.

Безпосереднім наслідком усіх цих процесів стало неухильне зростання останнім часом так званого вторинного ринку цінних паперів (ф'ючерсів і дериватів), які ще більшою мірою спричинили віртуалізацію сучасної економіки, втрату взаємозв'язку між реальними економічними процесами і глобальною фінансовою сферою.

Неконтрольована емісія долара з метою отримання надприбутків призвела до того, що з початку 80-х років фахівці відзначали втечу від долара в 130 країнах світу. Було створено спеціальний стабілізаційний 50-мільярдний фонд, аби гасити ці негативні явища в зародку. Власне кажучи, саме з цими процесами неухильного відриву доларової маси від товарного і ресурсного покриття й небаченими спекуляціями з цінними паперами пов'язана криза 1987 року, яка дивом не спричинила обвалу фон-

дового ринку США, аналогічного до обвалу 1929-го. Негативні тенденції, про які йшлося вище, проявляються в тому, що офіційний зовнішній державний борг США вже дорівнює 10 трлн дол. і становить близько 80% ВВП країни, а внутрішній борг за кредитами американських домогосподарств, що вже давно живуть, купуючи в кредит близько 80% товарів, за деякими підрахунками, також сягнув близько 14 трлн.

Більше того, небезпечним є те, що сама по собі фінансова система віртуального типу породжує можливості відносної стабілізації загальносвітової фінансової ситуації за рахунок фактичного стимулювання економічних катастроф у різних регіонах планети. Так сталося під час дефолту в Росії 1998 року, у Японії – на початку 1990-х, у тому же 1998 році, що пов'язано зі свідомим зниженням ціни акцій підприємств потужними фінансовими спекулянтами. Через падіння вартості валюти «випаровуються» трильйони доларів, вкладених в акції, і з країн або регіонів планети, у яких штучно було стимульовано кризу, відбувається втеча капіталу, а ті чи інші транснаціональні сили дістають можливість скуповувати за безцінь підприємства національної економіки. Внаслідок цього збіль-

шується попит на інвестиції, що створює ілюзію зміцнення долара та економічної фінансової стабілізації в глобальному масштабі. Безумовно, такі процеси не можуть тривати постійно. Свідченням цього є неухильне зростання невідповідності між реальними товарами та послугами і кількістю доларів, які циркулюють на фінансових ринках. На ринку вторинних цінних паперів співвідношення між реальним товарним покриттям і реальними грошима, які символізують цінні папери, сягнуло пропорції 1:100, а загальні суми віртуальних грошей, що обертаються на фондових ринках у формі цінних паперів, дорівнюють від 60 до 100 трлн дол.

Статус долара як загальносвітового засобу розрахунків і нагромадження уможливив остаточну відмову США від золотого паритету долара і перехід до плаваючих курсів на початку 1970-х років. Для уникнення стрибків на ціни загальноживаних продуктів було введено євро, та оскільки воно також не забезпечене золотим паритетом, ця стабілізація могла бути лише тимчасовою. Фактично світова фінансова криза стала неминучою. Символічно, що про неминучість цієї кризи 1998 року у своїй книзі «Криза світового ка-

піталізму» попереджав навіть Джордж Сорос, який як ніхто інший розуміє небезпеку фінансово-лихварських спекуляцій із цінними паперами. Тому всі розмови про тимчасовість фінансової кризи безпідставні. Звісно, існує низка чинників, завдяки яким загальносвітова фінансова ситуація може бути на певний час стабілізована. Вони зумовлені і зниженням економічного розвитку, у результаті якого відбудеться падіння цін на енергоресурси, і швидким падінням курсу національних валют унаслідок руйнування економік цілих галузей виробництва, продукція яких перестає знаходити попит в іноземних імпортерів, що може тимчасово стабілізувати долар. Потужним стабілізаційним фактором є зацікавленість розвинених країн у тому, щоб не допустити остаточного падіння долара, втрати власних валютних запасів й повного підриву економіки США, у яку вкладені величезні іноземні капітали. На початку 90-х такої стабілізації сприяв розпад Радянського Союзу і відкриття для долара ринків нових незалежних держав, унаслідок чого відбулися доларизація їхніх економік і нееквівалентний розподіл

великої кількості товарів та ресурсів на користь західного світу.

Але сама по собі фінансова криза є лише верхівкою айсберга тих негативних фундаментальних процесів, які відбуваються у світі. Йдеться передусім про те, що інфляція світової валюти і ринку цінних паперів, знецінення фінансових авуарів віддзеркалюють не тільки процеси емісії долара. Вони нерозривно пов'язані з двома тенденціями: неухильним збільшенням населення та зростанням його потреб і зменшенням кількості невідновлюваних природних ресурсів. На думку фахівців, найближчим часом частина тих ресурсів, що здавалися відновлюваними, а саме – чисте повітря і вода, перейде на наших очах до дефіцитних ресурсів. Більше того, несприятливі екологічні зміни призведуть до кліматичної нестабільності й зменшення гарантованості отримання реальних продовольчих ресурсів.

Уже сьогодні попит на ресурси на третину перевищує можливості планети. Людство, так би мовити, робить екологічний борг, щорічно знищуючи природні ресурси на 4,5 трлн дол. Зокрема, тільки за минуле століття в процесі господарської діяльності було знищено близько 2 млрд га земель, придатних до обробітки. За останні 40 років приблизно третину орних земель знищено внаслідок урбанізації. Вважається, що для повноцінного існування однієї людини необхідно 0,5 га орних земель, приблизно 1,5 га для відновлення дже-

Потужним стабілізаційним чинником є зацікавленість розвинених країн у тому, щоб не допустити повного падіння долара, втрати власних валютних запасів й остаточного підриву економіки США, у яку вкладені величезні іноземні капітали

рел енергії, а також 1 га пасовиськ і лісів, проте вже у 2000 році на кожного жителя Землі припадало вдвічі менше площі від необхідного. Внаслідок цього, попри зелену революцію, світове виробництво зернових з 1950-го по 2000 рік зменшилося майже вдвічі.

Таким чином, глобальні кризові явища, які неодмінно вимагатимуть спільних мобілізаційних надзусиль, – це не

просто «всерйоз і надовго», а практично «назавжди».

СПІЛЬНИЙ ДІМ І ПОРЯТУНОК

Власна «велика економічна депресія» розпочалася в Україні майже з моменту проголошення незалежності, й усі антикризові заходи, якими Франклін Рузвельт рятував Америку, треба було запроваджувати вже багато років тому. А сьогодні ми спостерігаємо накладання світової фінансової кризи на економічну і політичну кризу, яка співмірна за масштабами з новою українською руйною. Але воістину краще пізно, ніж ніколи.

Тут насамперед важливо взяти до уваги, що «новий курс», запропонований Франкліном Рузвельтом, був спрямований не тільки на відновлення промисловості й сільського господарства, у тому числі й за рахунок часткової націоналізації банківської сфери (що мало дати роботу багатьом і підвищити рівень життя практично всіх), а й на те, щоб відновити почуття гідності простого американця, його віру в себе, у свої сили бути господарем власної долі. «Нам нічого боятися, окрім страху», – проголосив президент. Саме з цією метою паралельно з прямою фінансовою підтримкою безробітних було створено Федеральну адміністрацію громадських робіт, через які протягом реалізації «нового курсу» Рузвельта пройшло 8,5 млн американців (з них понад 3,5 млн – молодь), що зобов'язані були більшу частину зароблених коштів відправляти своїм сім'ям і таким чином підтримували загалом близько 50 млн американців. За цей час було споруджено близько 125 тис. будівель, 70 тис. мостів, більш ніж 660 тис. км шосейних доріг. (В Україні для здекласованої і частково злюмпенізованої частини населення могла б бути прийнята програма громадських робіт, крім усього іншого, спрямованих на ліквідацію звалищ, очищення річок, порятунк лісів, регенерацію земельних угідь тощо).

У цілому рузвельтівська реформа була свідомо спрямована на відхід від ліберальної моделі не тільки економіки, а й суспільства і фактично побудови в країні нового суспільного устрою, ➔

у якому економічна ефективність поєднувалася б із соціальною справедливістю. У зв'язку з цим слід згадати знаменитий Закон Вагнера – «національний акт про трудові відносини», що мав урегулювати взаємовідносини між працею і капіталом, соціальний захист робітників. Великого поширення вперше в історії країни набув профспілковий рух (який, на жаль, у нас і досі ще залишається суто номінальним).

Саме тому олігархічно-паразитичні фінансові клани Моргана, Мелона, Дюпона, Рокфеллера з 1935 року розпочали шалену боротьбу проти рузвельтівського курсу. Залунали заяви про те, що, мовляв, Америка повинна повернутися до ліберальної моделі, що тих паліативних заходів, які здійснив ще Едвард Гувер, було цілком достатньо для відновлення позитивної кон'юнктури та економічного потенціалу США в автоматичному режимі. Франкліна Рузвельта звинувачували в тому, що головна стратегія «нового курсу» начебто пов'язана з директивним державним регулюванням або навіть державним втручанням в економіку за радянським взірцем й абсолютно суперечить американському менталітету, і що саме тому Рузвельтові не вдалося до кінця подолати безробіття й вирішити інші соціальні проблеми. (Насправді реформу гальмували олігархи, які домоглися судового скасування багатьох рузвельтівських нововведень.)

Рузвельт спирався на теоретичні розробки видатних американських економістів, таких як Торстен Веблен, Джон Коммонс, Уеслі Мітчелл, а пізніше Дж. Мейнард Кейнс, які вважали, що державне регулювання економіки повинно мати індикативний характер, відбуватися переважно за допомогою фінансових інструментів, а цінність людської праці – ніколи не зводиться до її ціни. Представник цього напрямку економічної науки Адольф Берлі увійшов безпосередньо до «мозкового тресту» президента Рузвельта.

Скоріше можна говорити про корпоративно-солідаристську складову реформ, адже Франклін Рузвельт не приховував, що за взірцем йому до певної міри правила успішні економічні реформи Беніто Муссоліні в Італії і навіть, на першому етапі, діяльність Адольфа Гітлера. Але тут слід зауважити, що

не тільки в нацистській Німеччині, а й у фашистській Італії проголошений ідеал корпоративного суспільного устрою так ніколи й не було послідовно реалізовано – обидві ці країни врешті-решт пішли шляхом суто тоталітарного одержавлення влади й економіки.

Водночас шляхом спірання саме на базові засади такого суспільного устрою, названого ордолібералізмом, соціальною державою, системою участі, шведським соціалізмом, конфуціанським капіталізмом, соціальним ринковим господарством і т. ін., було проведено широкомасштабні реформи, що дістали назву «економічного дива», у Німеччині, Японії, Франції, Іспанії, Китаї вже після Другої світової війни.

Фактично йдеться про реальне запровадження ідеологічних засад того самого корпоративного солідаризму, який, на жаль, поки що формально проголошено ідеологією БЮТ і кількох інших партій в Україні.

Досвід реформ Рузвельта має велике значення і з погляду усвідомлення ролі, що її завжди відігравали видатні політичні лідери конструктивно авторитарного типу, які очолювали виконавчу владу на етапі важких системних

криз. Сам Франклін Рузвельт, чи не єдиний президент-інвалід, продемонстрував величезну особисту мужність, політичну волю та інші якості президента не тільки за посадою, а й за покликанням, зокрема – вміння під час постійного спілкування з народом через ЗМІ та поїздки країною переконувати американців у доцільності своїх дій, без чого, наприклад, заборона експорту золота й підтримка громадянами вимоги здати до банків усі свої золоті запаси, вартість яких перевищувала 100 дол(!), були б неможливі. Рузвельтові таки вдалося консолідувати американський народ, який переобирав його на посаду президента чотири рази поспіль.

Усе це важливо врахувати з огляду на те, що в нас не вщухають політологічні теревені про те, що, мовляв, харизматичне лідерство в структурі державної влади в демократичній державі завжди відійшло в минуле, що начебто харизматичних лідерів мають замінити функціональні бюрократичні еліти. Сьогодні брак справжніх політичних еліт почав відчуватися навіть у розвинених західних країнах.

Зокрема, у самих США, які знову стали каталізатором чергової кризи,

гонитва транснаціональних корпорацій за надприбутками і перенесення цілих галузей промисловості в країни з низькою вартістю робочої сили не тільки деформували економіку, а й негативно впливають на знамениту протестантську трудову мотивацію до праці і навіть моральні чесноти більшості громадян, про що з тривогою написали відомі американські аналітики Самюел Хантінгтон – у книзі «Хто ми?» та Патрік Б'юкенен – у книзі з вельми символічною назвою «Смерть Заходу».

А в Україні за ситуації повного правового нігілізму, економічного мародерства, що не вщухає в країні багато років, повного паралічу судової та виконавчої гілок влади, шанси для загальнонаціонального порятунку дає тільки й виключно впровадження повноцінної моделі президентської влади в Україні. Інше питання, що ця модель не може бути прямим запозиченням американської політичної форми правління (що де-юре, хоч як це дивно звучить, зовсім не є класично президентською) або французького напівпрезидентства у повному сенсі цього слова (Шарль де

Гольє так і не встиг провести задуману комплексну реформу влади). На мій погляд, не відповідають поставленому завданню й усі офіційно оприлюднені проекти політичного устрою президентського типу, у тому числі й конституційний проект партії «Свобода», а також проект нової Конституції, начебто підготовлений групою фахівців на чолі з Володимиром Шаповалом за дорученням президента. Та найнебезпечніше полягає в тому, що внаслідок кількох абсолютно безплідних років підготовки так званої політичної реформи було запроваджено гранично деструктивну з точки зору збільшення антикризового потенціалу держави модель виконавчого біцефалізму, а також у тому, що сьогодні не припиняється широкомасштабна дискредитація самого інституту президентства в структурі виконавчої влади вже не тільки комуністами і соціалістами, а й представниками потужних партій «центру».

Насправді ототожнення інституту президентства, базованого на принципі «повноваження = відповідальність» (такої президентської влади в нас ще ніколи не було), з конкретними постатями, є абсолютно безпідставним, а розробка такої моделі в межах концепції національного солідаризму як ніколи актуальна.

Не забуваймо, що фактично починаючи з діяльності тих президентів США, які почали боротьбу з фінансовим олігархізмом, а саме – Теодора Рузвельта, Вудро Вільсона і, нарешті,

«Не запитуй, що твоя батьківщина може зробити для тебе, – спитай, що ти можеш зробити для своєї батьківщини»

Джон Кеннеді

Франкліна Рузвельта, в Америці факто відбувається становлення повноцінної президентської влади, завдяки якій і стали можливими принципове подолання кризи та реалізація нового курсу Рузвельта.

Згодом Джон Кеннеді, кинувши виклик владі грошей в Америці, своїм указом №11110 надав казначейству повноваження для випуску срібних сер-

тифікатів під забезпечення паперового долара. Всього за Кеннеді було випущено фактично під заставу злитків срібла на 4,3 млрд дол. Якби не передчасна смерть американського президента внаслідок вчиненого на нього замаху, це могло стати початком загальносвітової фінансової стабілізації.

Шарль де Гольє, для кого Франція завжди була над усе, не просто домігся обміну 150 млн паперових доларів у США за золотим паритетом, а й 4 лютого 1965 року провів гучну пресконференцію, на якій виступив із вимогою повернення до чисто золотого стандарту 20–30-х років і відмови від гегемонії долара, що є нічим іншим, як формою загальносвітового лихварства. Багато фахівців вважає, що значною мірою саме цей акт примусив американців остаточно відмовитися від золотого забезпечення долара і перейти на політику плаваючих курсів, а також був причиною спровокованої спецслужбами внутрішньополітичної кризи у Франції 1968 року, внаслідок якої Шарль де Гольє був вимушений піти в добровільну відставку.

Тому від того, чи з'являться в найближчому майбутньому в розвинених державах представники нової еліти (у західній політології вони дістали назву кризових менеджерів), яким на тлі глобальних екологічних катаклізмів, великого переселення народів, що фактично вже почалося, етнічного розмивання корінних націй, вдасться нарешті виконати завдання принципової зміни системи світового поділу праці і механізму функціонування самого глобалізму, залежатиме доля не тільки України, а й усього людства.

Що ж до України, то політична та економічна ситуація в ній почне поліпшуватися лише тоді, коли представники так званого правлячого класу остаточно усвідомлять зміну загальносвітових правил гри, які вже різко зменшили гарантованість безпроблемного життя за межами України навіть тих, хто сьогодні володіє мільярдними капіталами. І засмалцьована за роки незалежності теза «Україна – наш спільний дім» трансформується в гасло «Україна – наш спільний дім і порятунком».